

Алтыкеева Н.Ж., Итикулова А.Т

**ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН «ЧЫҢГЫСХАНДЫН АК БУЛУТУ»
ЧЫГАРМАСЫНДАГЫ ОБРАЗДАРДЫН КӨРКӨМ ИЛИКТЕНИШИ**

Алтыкеева Н.Ж., Итикулова А.Т.

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗОВ В ПОВЕСТИ ЧЫНГЫЗА
АЙТМАТОВА «БЕЛОЕ ОБЛАКО ЧИНГИЗХАНА»**

N.Zh. Altykeeva, A.T. Itikulova

**THE ARTISTICAL ANALYSES OF CHARACTERS OF CHYNGYZ AITMATOV'S
NOVEL «THE WHITE CLOUD OF GENGHIS KHAN»**

УДК: 894.341-09 (043.3)

Макалада башкы каармандар Чыңгызхан, Тансыкбаевдердин ортосундагы окшоштуктар, Абуталип менен Эрдене жана Догуландын образдарындагы жалпылыктар талданат. Бийлик, мансапты баарынан өйдө коюп, адамдардын жашоосуна каалагандай өзгөртүүлөрдү киргизип, адам тагдыры менен ойногондон коркпогон Чыңгызхан жана Таңсыкбаев акыры өз жазаларын алышты. Булардын курмандыктары болгон Абуталип, Эрдене, Догуландар жөн гана жеңилип беришпеди. Өлүмгө тике кароо менен өз көз караштарынан тайышпады. Бул чыгармадан биз “Кылым карытар бир күн” романында тагдыры белгисиз бойдон калган Абуталипке кайрадан кез болобуз. Чыгарманын соңунда согушта туткунда бирге болгон жолдошторун аларга келер азаптан куткаруу үчүн өзүнүн жанын кыйганына күбө болобуз. Чыгармадагы образдар сталиндик бийликтин айрым адилетсиздик жактарын ачууда өтө маанилүү. Мына ушундан улам макалада образдарды кененирээк ачууну максат кылдык.

Негизги сөздөр: образ, легенда, идея, мазмун, чыгарма, мааниси, тагдыр.

В данной статье рассматривается идея произведения Ч.Айтматова “Белое облако Чингизхана”. Рассказывается о людях, которые имея власть в руках, угнетают народ, следовательно, какой итог в этом. Чингисхан и Тансыкбаев ради достижения своих личных целей, ради власти и карьеры играли судьбой человека, внося изменения в жизни людей. Получили свои наказания. Их жертвы Абуталип, Эрдене, Догуланг не покорялись. Они прямо смотрели в смерть и тем выражали протесты. В этом произведении мы встречаемся с Абуталипом. Которого неизвестно была судьба в романе “И долгие века длится день”. В конце произведения он жертвует собой, чтобы спасти своих товарищей, с которыми вместе был в плену. Образы произведения играют важную роль в раскрытии некоторые несправедливые стороны сталинской власти. Поэтому мы в этой статье поставили главной целью раскрытие образов героев.

Ключевые слова: образ, легенда, идея, содержание, произведение, значение, судьба.

This article discusses the idea of the work by Ch. Aitmatov “White Cloud of Genghis Khan”. It is told about people who, having power in their hands, oppress the people, therefore, what is the result. Genghis Khan and Tansykbayev, in order to achieve their personal goals, for the sake of power and career, played the fate of a person, making changes in people's lives. Got their punishments. Their victims Abutalip, Erdene, Dogulang did not submit. They are directly eroded into death and thus protested. In this piece, we meet with Abutalip. Which fate was unknown in the novel “And the day

lasts more than a century”. At the end of the work, he sacrifices himself to save his comrades, with whom he was a prisoner. Images of the work play an important role in uncovering some unfair aspects of the Stalinist authorities. Therefore, we in this article have set the main goal of revealing images of heroes.

Key words: image, legend, idea, content, work, meaning, destiny.

«Чыңгызхандын ак булуту» - «Кылым карытар бир күн романына» кошумчаланган вариант катары берилип, анын өзөгүн Чыңгызхан тууралуу айтылган элдик уламыш түзөт. Чыгармада автор Чыңгызхандын тагдырын жөнөкөй адамдын тагдыры катары сүрөттөйт. “Кылым карытар бир күн” романындагы Абуталиптин кийинки тагдыры ал эл арасынан жазып алган “Сары-Өзөктөгү асуу” деп аталган элдик уламышка тикеден-тике байланышта сүрөттөлөт.

«Должен сказать, что в повести использовано одно из устных преданий кочевья о Чингисхане, миф мало соотносимый с исторической действительностью, но много говорящий о народной памяти. Я своему осваиваю мифический сюжет, по-своему его преобразую» [1, 9-10-бб.] - деп айткан Ч.Айтматов.

Повесттин окуясы бири-биринен подтекст аркылуу байланышып турган эки багыт менен:

1) Абуталип менен маңкурт Таңсыкбаевдин ортосундагы элдешпес кагылышуусу.

2) Дүйнөнү дүңгүрөткөн Чыңгызхандын трагедиясы менен уланат.

Чыңгызхан демекчи. Чыңгызхан жөнүндө кимдер жазбады, улуу-улуу китептерди жаратышпады. Ал эми ошол чыгармалардан «Чыңгызхандын ак булуту» мазмуну жагынан гана эмес, автордун эски уламышты колдонуу менен качандыр бир мезгилде жашаган Чыңгызхандын образындагы жаңы сапаттарын табуусунан да айырмаланып турат деп белгилесек жаңылышпайбыз.

«Чыңгызхандын ак булуту» - “Кылым карытар бир күн” романынын идеялык-эстетикалык, философиялык концепциясын дагы жаркын кылган, чыгарма үчүн өтө зарыл толуктоо - дейт иликтөөчү Л.Үкүбаева [2, 189-б.]

Жазуучунун негизги максаты – Чыңгызханды согуш талаасында көрсөтүү эмес, көчмөндөрдүн жай турмушунда алып карайт. Жазуучунун башкы максаты Чыңгызхандын жакшы жана жаман сапаттарын ачып берүүгө басым жасабайт, тек гана автордун

терең жана курч ойлору камтылган окуялардан кийин гана биз ой жүгүртүүгө өтөбүз.

Ч.Айтматов бардык чыгармаларында козгогон маселелер – бул жалпы адамзаттык курч маселелер. Мындай мааниде алып караганда Чынгысхан жөнүндө уламыш сүйүү жана жек көрүү, өмүр жана өлүм, бийлик жана алсыздык, мээримдүүлүк жана зулумдук, адамдагы адамгерчилик жана адамгерчиликсиздик деген түшүнүктөрдү камтыйт.

Ак булутту автор чыгарманын өзөгүн түзүү үчүн маанилүү деталь катары тандап алган. Анын образы Чынгысхандын тарыхы менен байланышып, инсан жана бийлик маселелерин чечүүдө зор роль ойнойт.

Бул жөнүндө А.Акматалиев минтип жазат: «Ак булут – бул адамдын жашоосун, жаркыраган үмүттүлегин, дилинин тазалыгын коштоп жүргөн адилеттүүлүктүн, кең пейилдүүлүктүн символу. Ошондуктан, чыгармачылыктын кайталангыс табылгасы катары кароо керек. Анын жөнөкөй сырткы көрүнүшүндө жалпы адамзаттык түшүнүк жатат. Ак булутту жазуучу Чынгысхандын энесинин атынан алса керек, анткени, олуэн-булут дегенди түшүндүрөт» [3, 47-б.] - дейт А.Акматалиев.

Ал эми тарыхый фактыларга кайрылсак, Олуэн акылдуу, абийирдүү, таза, токтоо, сулуу катары көрсөтүлөт. Ошондуктан, Чынгысхан ар убак энесин жогору коюп, аны менен кеңешип эч убакта энесине «жок» деп айтпаптыр. Эне деген ыйык, кымбат деген сезим анда да болбой койгон эмес. Хан энеси өлгөндө, анын ак сүтүн анча актай албаганына кейиптир, энесинин өлүмү ага катуу сокку берип, көңүлү чөгө түшөт. Анын арбагы жеңиштерде колдоп, качан гана кан суудай агып, адам баласы курут болуп, ач көздүгү арта баштаганда көздөн кайым болушу сүрөттөлөт. Эмне себептен жазуучу Чынгысхандын трагедиясына токтолот? Ушулар боюнча ой жүгүртсөк. Эрдене менен Догуландын аянычтуу трагедиясына кайрылсак, бийликтин зордук-зомбулугу, эки жаштын сезимине, үй-бүлөлүк мамилесине кедерги болот. Бирок булардын махабатынын алдында хандын буйругу күчсүз, алсыз. Буйруктун бар экенине карап эки жаш өздөрүнүн махабатынын бийиктигинен кайтышкан жок. Экөөнүн жүрөгүнүн биригишинен жарык дүйнөгө наристе жаралды. Алар өздөрүнүн махабатынын тунуктугун, бийиктигин далилдешип, хандын бийлигине каршы турушту.

Ал эми Абуталип: “Көз жаш менен жеткен жеңиш ушундай болмокчубу?” [4, 56-57-бб.] - деп түйшөлөт. Анын күнөөсү – согушта туткунда болгондугунда.

Ак жеринен суралып камалып жатканында кантип гана кыйнашпады. Чакчайып жаткан электр лампасын кечке каратып жаткырышат. Көзүн ала качып, башын буруп кетсе болду, сабап жатып калышат. Көзүнүн, башынын ооруганы көбөйдү. Бир аз күндөн кийин өңү керсары тартып, аябай арыктап кетти [4, 75-б.].

Эми аны өзү менен туткунда бирге болгон Сейфуллин, Попов деген жолдошторуна жалаа жаптыр-

ганы алып баратышты. Бирок Абуталип буга чыдабады, өзүнүн жолдошторун ак жерден каралагысы келбеди, ошолорго күнөө жаап өзү тирүү калгысы келбеди. Акыры суралар жерге жетип поездден машинага которуларда поездге өз боюн таштап жиберди. Өлүм артында өмүрлөр сакталып калды. Жанын кыюу менен ак-караны анча ажыратпай бийлик жүргүзгөндөргө каршылыгын билгизди. Бул жерде Эрдене, Догуланг, Абуталиптин трагедиялары окшошуп кетет. Үчөө тең бийликтин курмандыгы болушту. Бийлик жана адамдардын ортосундагы элдешкис күрөштүн мааниси ачылып, Эрдене менен Догулангдын өлүмү Чынгысхандын тарыхын трагедияга айландырды. Буларды жазалап жеңилдеп калам деген хан бейкүнөө адамдардын канын төгүп, жаш наристени ата-энесинен ажыратып, адилетсиздик, таш боордук кылганы үчүн өзүнүн Тенир жиберген колдоочусу - ак булутунан айрылды. Мындан ары анын жолу болгон жок.

Абуталиптин өлүмү менен Таңсыкбаевдин бүткүл тилегине бөгөт коюлат. Ооба, ал Абуталипти алып барып бирөөлөргө жалаа жаптырып, өзү тигил сыйлыктар менен сыйланмак, максатка жетмек, мартабасы көтөрүлмөк.

- Акмак, шүмшүк! Баарын бүлдүрдү! - деп тилдеп жатты. [4, 141-б.] Абуталиптин күтүлбөгөн өлүмү аны баарынан айрыды, бериле турган сыйлыктардан, мансаптан куру жалак кала берди. Демек, Чынгысхан жөнүндөгү бул баянды автор бекеринен киргизген эмес. Догуланг менен Эрдене жана Абуталиптердин ортосунда Чынгысхан менен Таңсыкбаевдин ортолорунда кандайдыр бир жалпылыктар жатат. Ач көздүктүн толуп жаткан уюткусу Таңсыкбаев менен Чынгысхандын образына топтоштурулган. Экөө эки башка доорлордо жашап өтүшсө да, алардын байлык жана бийликке болгон азгырылуусу бирдей. Подполковник наамын алган Таңсыкбаевдин кийинки ой-кыялы андан ары дагы көтөрүлүүдө, дагы да бийик мансапка жетүүдө болсо, жер жүзүндөгү нечендеген аймактарга ээ болгон Чынгысхан эми бүтүндөй жер жүзүнүн ээси болууну самап, жүрүшүн андан да ары улантат. Ата-баланы бири-биринен ажыратууга эч кимдин укугу жок экенине карабастан, Таңсыкбаев өз кызыкчылыгы үчүн Абуталипти - камкор атаны, карапайым мугалим, сүйүктүү жарды бейкапар жашоосунан ажыратып балдарын жетим, жарын жесир калтырып жатканы менен иши болгон жок. Абуталиптин ичинде эмне деген гана ойлор жатканын, жакындарынан айрылуунун азабын тартуусун ал билмек да эмес. Ушундай эле аң-сезимге дүйнөнү дүңгүрөткөн Чынгысхан да ээ. Ал Догуланг менен Эрденени жарыкка жаңыдан келген баласынын кийинки тагдырын эч ойлобостон, аны жетим калтырып, ээн талаага калтырып кетти. Бирок мындай кадамга барып ал өз буйругун аткарбаган адам-жарды жазалап, жеңилдеп калбады. Кайра ал экөөнүн махабатынын тунуктугун аныктап, өлүм алдында да бири-биринен ажырабай тургандыгын далилдешкенде бир кезде туткунга түшүп кеткен өзүнүн сүйүктүү жары Боргэсин эстеди... Тун уулу Жуучу

төрөлгөндө бул менин уулумбу же?.. деп ойлонуусунда анын түйшөлүп бирок ачыктыкка чыга албай жаткан ички толгонууларында хан болсо да адам катары жеке жашоодо мүчүлүшүк кетиши берилет.

Чынгыз Айтматов бул каармандарды өз алдынча сүрөттөө менен аларды адам баласынын башынан кечире турган маселер бириктирип турарын көрсөтөт.

“Сары Өзөктөгү асуу” Абуталиптин кол жазмасындагы уламыш - бүтүндөй чыгарманын негизги окуясынын бири. Чынгыз Айтматовдун чеберчилиги - ушул уламышты өзүнүн каарманы Абуталиптин тагдырына байланыштырып тандап алгандыгында. Башкача айтканда, Абуталип жана анын “Сары – өзөктөгү асуу” чыгармасы экөө бири-бирин камтып, биринин тагдыры экинчисинде айтылып, бири-бирине үндөшүп турат.

Сары-Өзөк деген жердин аталышында да автордун каймана айтылган оюн көрүүгө болот. Өзөк деген сөздүн өзү тароо, бир бүтүндүк деген түшүнүктү камтып турат. Демек, бул жер эки доорду, ал доорлордогу эки башка адамдарды байланыштырып турат. Чыгармадагы эки доордун каармандарындагы окшош тагдырларды, ой-жүгүртүүлөрүндөгү жалпылыктарды берүүдөгү табылгыс каражаттардан.

Чыгармада негизинен жеке адамдын кызыкчылыгы айтылып, бийликке таянып, мансапка манчыркап адамдар зордук-зомбулук, зөөкүрчүлүк кылуу – адамдыкка жатпасын ачык айкын айтуу негизги орунга чыгат. Романга жогорудагы главанын кошум-

чаланышы менен автор тээ качанкы мезгилдеги Чынгысхандын адилетсиз бийлигинин кийинки учурдагы сталиндик бийлик менен салыштырып, анын адилетсиз жактарын ачып көрсөтөт.

Бийлик кумарына баткан адамдын көксөөсү көктү самаганын, чексиз бийлик адамды бөтөнчө бузарын көрүүгө болот. Ч.Айтматов казак акыны М.Шаханов менен болгон маегинде: “К сожалению, безграничная власть порой может привести людей к утере самооценки осознанию своего величия”, - деп айткан [5, 198-б.].

Адам! Адам деген ыйык атты сактап калуу ар бирөөнүн эле колунан келе бербейт, адамдыктын мааниси бирөөгө кыянатчылык, жамандык, караөзгөйлүк жасабоо, өзүмчүлдүк кылбоо, пендечиликтин түпкүрүнө түшпөө, бийликтен пайдаланып, зордук-зомбулук көрсөтпөө, кемсинтпөө, келген дөөлөткө манчыркап кетпөө, абийирди сактоо, акты каралабоо. Ыймандуулук – “Чынгысхандын ак булуту” повестинен келип чыккан бүтүм ушундай.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Белое облако Чингисхана. - Б.-М., 1991.
2. Үкүбаева Л. Ч.Айтматов: Эстетика жана улуттук негиз. - Б., 2004.
3. Акматалиев А. Айтматов жана көркөм процесс. - Б., 1992.
4. Айтматов Ч. Белое облако Чингизхана - Б.-М., 1991.
5. Айтматов Ч., Шаханов М. Лидеры которых мы выбирали. / “Вечерний Бишкек”, 1997.

Рецензент: к.филол.н., доцент Айталиева Т.К.